

A PERZSA MŰVÉSZET KIÁLLÍTÁSA LONDONBAN

A BRIT főváros nevezetes jelentőségre emelkedik a háború óta nemzetközi művészeti kiállításaiival. Bárha London egyedülálló köz- és párvukát ritkító magángyűjteményeivel régóta találkozóhelye öt világrész műértőinek, ezek az egyes nemzetek művészetének egész fejlődését bemutató kiállítások mégis új szint adnak az angol főváros életének. Az első ilyen nemzetközi kiállítást 1928 telén rendezték a Royal Academy of Arts-nak a Piccadillyn levő palotájában, amikor a flamand művészet fejlődését tárták az érdeklődők elé. A következő években a holland és az olasz művészet bemutatása volt a soron, majd folyó évben a perzsa művészet következett: ám ezzel korántsem zárul le a sor. Jövő évben a francia művészet kiállítása következik, a rákövetkező esztendőben pedig egyiptomi és kínai művészeti kiállításokat terveznek. Mindezen kiállítások legfőbb vonása nemzetközi voltak. Nemcsak a gazdag angol köz- és magángyűjtemények megfelelő anyagát, de a nagy külföldi múzeumok és magángyűjtők anyagának színe-javát is idehordják. Ebből pedig kétféle előny is származik: nemcsak a gyakran hozzáférhetetlen magángyűjtemények és a távolság folytán nehezen megközelíthető közgyűjtemények anyaga tárul az érdeklődő szeme elé, de azzal, hogy e műkincseket rendszeres elrendezésben mutatják be, a műtörténeti kutatás is új szempontokkal gyarapszik: eddigelé vitás kérdések megoldást nyerhetnek a különböző forrásokból származó anyag együttes szemléletével s viszont új problémák is tárulhatnak a kutató szakember elé.

S ilyen nemzetközi művészeti kiállítások megrendezésére keressem találhatnánk alkalmasabb helyet Londonnál. Mert a brit világváros presztízse, a brit birodalomnak az egész glóbusra kiterjedő politikai, gazdasági és kulturális összeköttetései szükségesek ahhoz, hogy ilyen kiállítást sikeresen lehessen megrendezni, s ne csak nevében, de valóság-gal is nemzetközi legyen.

A jelen perzsa művészeti kiállítás gondolata 1926 őszén született a philadelphiai Pennsylvania Museumban tartott első nemzetközi perzsa művészeti kiállítás alkalmával, amidőn körülbelül 1000 műtárgyat állítottak ki egy millió angol fontot meghaladó értékben: ezek negyedrésze külföldről származott. Az ugyanakkor tartott első nemzetközi perzsa művészeti kongresszuson hat ország képviselői támogatták azt az eszmét, hogy mielőbb második, még szélesebbkörű kiállításon kell bemutatni a perzsa művészet fejlődését. Amerikai mecénások csakhamar fedezték az előzetes tanulmányok és előkészítő munkálatok költségeit.

Ez 30—40.000 mérföld utazást és számos külföldi kormányral és érdekeltekkel magánemberrel a helyszínén folytatott megbeszélést jelentett. Nagy lendülettel vitte előre az ügyet a perzsa kormány elhatározása, amelylyel legszentebb és féltve őrzött kincseit is készséggel bocsátotta a kiállítás rendelkezésére. Példáját csakhamar több mint 30 országnak 100 nagy gyűjteménye és sokszáz magángyűjtője követte: ezek közül az amerikai Egyesült Államok közreműködését kell kiemelnünk. A kiállítás erkölcsi sikerét biztosította az a tény, hogy védnöki tisztjét az angol király és a perzsa sah vállalták el, sikerén pedig kezdettől fogva három nagy külföldi társaság is munkálkodott: az American Institute for Persian Art & Archeology, a Deutsch-Persische Gesellschaft és az Association Française des Amis de l'Orient. Az európai országok közül különösen Németország és Franciaország, a keletiek sorában pedig — Perzsián kívül — elsősorban Egyptom és Törökország karolták fel a kiállítás ügyét. Külön ki kell emelnünk a Szovjetunió támogatását, amely a leningradi Eremitage-múzeum és három moszkvai múzeum becses kincseit küldötte el Londonba.

A LAIKUS nagyközönség a perzsa szőnyegen és a perzsa csempén kívül jóformán alig tud egyebet a perzsa művészetről. Valóságos reveláció ezért neki egy ilyen kiállítás, amely más, előtte csak a regékből ismert váugot tár fel. De nemcsak a laikus, hanem a szakavatott műtörténész is ámulattal szemléli azt a színpompát, amely e művészet minden emlékének szinte vakító fényben tündökölt.

Mert a legfontosabb különbség Kelet és Nyugat művészete között éppen az, hogy az előbbit a szín uralja, az utóbbit pedig a forma. De ha ez a megállapítás éppen a perzsa művészetet illetően fényesen helytálló is, nem jelenti azt, hogy a keleti művésznek nincs formaérzéke. Ha megtekintjük a British Múzeum kínai freskóit, amelyeket Mr. George Eumorphopoulos, a nagy műbarát ajándékozott oda, vagy Utamaro japán mester karcait, vagy az indiai szobrok akármelyikét, láthatjuk, hogy a formaérzéknek Kelet sincs híjával — ám ez a formaérzék másféle, mint a nyugati. A háromdimenziós ábrázolás iránt a keleti embernek nincs érzéke, mert felfogása szerint a földi lét csupán árnyék; ezzel szemben Nyugaton mindig törekedtek összeegyeztetni a lelki világot az anyaggal. Ezért a nyugati festészet plasztikus, a keleti ezzel szemben grafikus és szoros kapcsolatban áll a kalligráfiával.

De bárha a keleti művészetet a szín jellemzi is, igen fontos sajátosságait fedezhetjük fel a perzsa művészetnek a többi keleti ország művészetével szemben. Így, szemben a keletázsiai népek művészetével, a perzsa művészet kizárólagosabban dekoratív jellegű. Nem tükrözti vissza a való életet úgy, mint a modern japán festészet; ábrázolásából hiányzik az egységes tartalom, amelyet a buddhizmus ad a kínai és indiai művészetnek. A perzsa festészetből hiányzik az indiai Ajanta-festmények, vagy a kínai Sung-dinasztia korabeli tájképek megkapó nagyszerűsége. Az iszlám nem gyakorolt oly mély behatást a mohamedán országok művészetére, mint a buddhizmus India és Kína művészetére — ezért a perzsa művészet inkább dekoratív és mesterkelt, mint a szomszédos keleti népek művészete.

Bárha a perzsa művészet nagyobb történeti múltra tekinthet vissza, mint akár a görög, akár a kínai művészet — mert, mint az ur-i ásatások is bizonyítják, kezdetei a mezopotámiai művelődés legrégebb koráig nyúlnak vissza — mégis gyakorlati szempontból csak a Kr. e. VI. századtól kezdve szólhatunk önálló perzsa művészetről. A régebbi kor emlékei asszír, egyiptomi és görög hatások erős keveredését tüntetik fel — így Asszíriából származott a cserépkészítés, bár Perzsiában is üzték e műipart már Kr. e. 3000 körül. Nagy általánosságban két korszakra: az iszlámelőtti és az iszlámi korra oszthatjuk Perzsia művészetét. Az előbbi négy dinasztiát ölel fel: 1. az Achemenidákét (Kr. e. 650—330), Cyrus és Dárius korát, midőn Perzsia leigázta Babilóniát és Egyiptommal és Görögországgal kerül kapcsolatba, 2. a Seleucidákét (Kr.e.330—248), 3. a parthusokét (Kr. e. 248—Kr. u. 226), akikkel a rómaiak háborúskodtak és 4. a Szasszanidákét (Kr. u. 226—641), amidőn Ktesiphon lett a főváros és a régi zoroaszteri hit újjáéledt. A Kr. u. VII. század közepével kezdődik az izlámi korszak, midőn 750-ig a damaszkusi Umajjád, attól fogva 1258-ig a bagdadi Abbászida khalifák uralma alatt állott Perzsia, majd mongol és török dinasztiák (az Ii-khánok, Irákban a Dzsaláhirok, Fáreszban és Kirmánban a Muzaffaridák, majd a timurida, Kara Kojunlu és Ak Kojunlu) következnek 1502-ig, amikor a nemzeti dinasztiák uralma kezdődik (szefevida, áfhár, zand és kadzsar). E korszakok mindegyike képviselve van a kiállításon. A kiállítás műtörténeti méltatásához a leghelyesebb az egyes művészeti ágak fejlődését követni a különböző korokon keresztül; ezen az úton tiszta, világos képet nyerünk erről, az európaiaktól annyira különböző művészetről.

A perzsa építészet és szobrászat három főforrásból: az asszír, az egyiptomi és a jóni görög művészetből táplálkozott. Legfontosabb emlékei a persepolisi és susai királyi paloták, valamint az achemenid királyok sírjai. A Louvreból néhány köreliefet láthatunk a kiállításon Persepolisból és a nagy ijjászokat ábrázoló, pompás zöld és barna színű frízt Susából. A Szasszanida-korszakot bronz-, kő- és stuccoszobrok képviselik a kiállításon. E kor építészetéről a közelmúltig alig tudtunk valamit. A sarwistáni, firuzábádi és ktesiphoni királyi paloták romjai arra mutatnak, hogy a kor építészete római forrásokból táplálkozott, akikkel a szasszanida uralkodók állandóan hadakoztak: a bolt-hajtások kiképzése a rómaiaktól ered. A mohammedán-korszak építészetére az iszlám nyomta rá bélyegét; mecsetek építésében merül ki művészetük. Szobrok faragása tilos volt, ezért geometriai elemek és virágdíszítmények alkalmazásával gondoskodtak díszítésről. A perzsa mohammedánok fayence-díszítésekkel élénkítették mecsetjeik egyszínű téglafalait; a mecset legfontosabb része: az ima irányát jelző mihráb kistértől és gyöngyháztól ragyog, kupoláikat pedig türkizzel vagy aranyozott rézlemezekkel fedték. Mesteri kalligráfijú, levelekkel egybefont Koránfeliratok ékítik a szegélyeket. A kiállításon különösen két mihráb keltett feltűnést: az egyik kistérrel, a másik mozaik-fayenceszal van burkolva. Velük együtt kell megemlítenünk az iszfaháni királyi mecset főbejáratának modelljét, a „Stalaktit“ néven ismert díszítő forma egyik legpompásabb példányát — e fonna egymás alá

helyezett apró fülkékből áll, amelyet boltív fed be. A mecsetépítés Perzsiában a X. században kezdődött s a XV. és XVI. században éri el fénykorát: Nagy Abbász sah (1587—1628) ekkor építtette fővárosában, Iszfahánban a Mejdán néven ismert monumentális épületcsoportot a királyi mecsettel, egy nagy bazárral és a Csihil Szutun (40 oszlop) néven ismert pavillonnal. A mecsetek falait ékítő fayence-díszítmények és művészeti kalligrafájú Koránfeliratok szép példányaikat láttuk a kiállításon.

A közeli Kelet egyik országában sem volt az agyagipar oly fejlett, mint Perzsiában. A Louvre egész sereg, az izlámelőtti időből származó agyagtárgyat küldött a kiállításra, amelyeket az egykori Susa helyén találtak. E tárgyak két külön csoportba oszthatók: a kb. a Kr. e. IV évezredből származó „első stílus.-ba és a Kr. e. 3000—2600 körüli korból származó „második stílusába: az előbbi csoportba tartozó tárgyak agyagjuk finomságával, növényi és állati stilizált ábrázolásaikkal jóval felülmúlják a második csoport durvább anyagú és egyszerűbb ábrázolású edényeit. A későbbi parthuskorbéli agyagedények vastag, zöldeskék mázikkal kevés eredetiséget mutatnak, inkább a mezopotámiai minták másolatai. A cserépkészítés művészete csak az izlámval lendült fel, de ekkor olyan művészi tökélyre emelkedett, amelyet Keleten csak a kínaiak múltak felül. Ha technikailag talán alatta maradnak a kínai edényeknek, pompázó színeikkel és ábrázolásaik kecsességével azonban felülmúlhatatlanok. Díszítésül kezdetben virágokat, leveleket, madarakat és különböző arab írásformákat, később, a XI—XII. században a Rhagesben (ma Rajj) talált edényeken más állati és emberi formákat is találunk. Színükkel különösen a Tigris-menti Számarrában talált és a IX. századból való edények tűnnek ki; élénk kék és zöld máztik, a velük egykorú kínai T'ang-dinasztia hatását tüntetik fel. A legpompásabb tárgyat e korból, egy háromlábú edényt, a perzsa kormány küldte a kiállításra. Minőség tekintetében hanyatlást láthatunk a késői középkor tárgyain, ellenben a Szeferi-dinasztiával ismét fejlődésnek indul e művészet. A kínai hatás akkor még erősebb, mint korábban: a Ming-császárok korabeli kínai porcellánedényeket utánozták, különösen Kirmán városában — ám az onnan származó edényeken élénkebb, bájjal teli természeti ábrázolásokat láthatunk, szemben a kínai tárgyak objektívebb ábrázolásaival.

Itt kell megemlékeznünk a csempéről is, amellyel a perzsák mecsetjeik és egyéb középületeik falát burkolták kívül és belül egyaránt. Két főtípusuk van; az egyiknél a hat- vagy nyolcszögletes csempék mindegyike egy-egy külön egység, az ábrázolást tekintve; a másodiknál, amelyet mihrábok képzésére vagy frízekre alkalmaztak, az egész csoport egységes ábrázolású: rendszeren Koránfeliratot vagy később kínai motívumokat tüntetnek fel, Abbász sah korában pedig képes ábrázolások is gyakoriak.

Igen virágos művészetté fejlődött Perzsiában az ötvösség. Kezdetét a Kirmánsáh városától délre, Lurisztán tartományban talált bronztárgyak (fejszék, török, állati és emberi alakban formált tük) képviselik: egyik csoportjuk az újbabiloniai és achemenida, másik csoportjuk a Déloroszországban talált bronztárgyakkal tüntet fel hasonló-

ságot; koruk vitatott. A későbbi, achemenida-korból származó fémtárgyakon erős görög hatást látunk: idetartozik a British Museum híres oxusi kincse, valamint a Louvre és a Kaiser Friedrichsmuseum ezüstvázái. Még erősebb görög hatást tüntetnek fel a Szasszanidák korából származó, főleg vadászjeleneteket ábrázoló ezüsttárgyak és állatokat ábrázoló bronz-vizeskannák. E tárgyakból a legszebb gyűjteménye a leningradi Eremitage-múzeumnak van, amely néhány darabot ki is állított. A Szasszanida fémtárgyak stílusát megtartották az izlám első századaiban is, azzal a különbséggel, hogy a XII. század óta ezüst-, vörösréz- és aranyberakással díszítették azokat, amelyek főleg állati ornamentumokat és arab írást ábrázolnak. Legszebb példányaikat 1908-ban Hamadánban találták — ezeket a perzsa sah küldötte a kiállításra. Az Abbászidák bukásával az ötvösség visszafejlődött, de ismét hatalmas lendületnek indul a XIV. században a Timuridákkal. Az e korból való edények mintája a régi, alakjuk azonban sokkal kecsesebb típusú azokénál s különösen festőiek a Szefevidák alatt. E nagyobb tárgyakon kívül kisebb tárgyak, főleg fülbevalók és medaillonok is ki voltak állítva, gazdag virágéktéményekkel és emberi alakokkal — ezeket Iszfahánban készítették.

Egy olyan harcos nemzetnél, mint a perzsa, igen korán ki kellett fejlődnie a fegyvergyártásnak. Sajnos, a XVI. századnál régebbi fegyvereket nem találtak. A müncheni Ethnographisches Museum szép acél-mellpajzsokat, karvédőket és sisakokat küldött Londonba — javarészüik gazdagon van díszítve arabeszkekkel és felírásokkal. De leginkább a kardkészítésben tűntek ki a perzsák: görbe kardjaik pengéik finomságával és arannyal bevont markolataikkal páratlanok. Jeles ijjkészítőik is voltak.

Gazdag anyag képviseli a kiállításon a perzsa szövő-fonó ipar termékeit. Az ország bővelkedett úgy selyemben, mint gyapotban és gyapjában, érthető ezért, hogy művészi feldolgozásuk igen korai időre nyúlik vissza. A selyemből néhány igen finom kidolgozású, vadász- vagy csatajeleneteket ábrázoló ruhadarabot láthatunk a Szasszanidák korából, amelyeken kétségtelenül meglátszik a kínai hatás, míg a későbbi selymek nyugati, bizánci befolyást mutatnak. Ez a nyugati hatás később is megnyilvánul, mígnem a mongol invázióval ismét a kínai elemek jelentkeznek. De a selyemszövés fénykora a Szefevidákkal kezdődik s tart a XVII. századig. A perzsák a síita izlám követői lévén, nem ragaszkodtak szigorúan a szunniták képtilalmához és számos állati és emberi ábrázolást használtak fel selymeik díszítésére. Gyakran szerepelnek rajtuk jelenetek Rusztem, Bahrain, Khoszrau és Sírín, vagy Leilá és Medzsnún történetéből, de nem maradnak el a virág- és állatábrázolások sem. A selyemkészítés e fénykorát különösen négy darab képviseli a kiállításon: egy Rumból és három Arbadilből. A rajzaikban megnyilvánuló arányossági érzéknél és rithmikus kompozíciójuknál, de különösen tökéletes kidolgozásuknál fogva e darabok utolérhetetlenek. A XVII. és XVIII. században azután az európai befolyás erősen meglátszik a perzsa selymeken, míg a XIX. században ismét a régi nemzeti mintákat elevenítik fel. Jóval fiatalabb ága a fonószövőiparnak a hímezés: legrégibb darabjaink a XVII. századból valók.

Két stílust különböztethetünk meg a perzsa hímzéseken: a kaukázusi eredetű darabok geometriai, az Északi-és Közép-Perzsiából származók pedig medaillon- és emberi ábrázolásokkal vannak díszítve, amelyek egészben véve a szőnyegek ornamentikájának utánpótlásai. A szőnyegszövés korát nem tudjuk biztossággal megállapítani. Mintáik szerint több csoportra oszthatók: mindegyiküket pompás darabok képviselik a kiállításon. Az egyik csoport a Josaghánban készült, vadászjeleneteket vagy virágokat ábrázoló szőnyegeké, egy másik csoport virágos kerteket ábrázol halasmedencékkel, ismét egy másik csoportjuk az ú. n. indo-perzsa szőnyegeké, amelyek gyártása főleg 3 XVII. században virágzott. Díszítéseik a legváltozatosabbak: Kásánban és Josaghánban virág, Sírázban a kúp, Meshedben és Khorászánban a medaillon a legkedveltebb ornamentum. Négy szép tapétaszőnyeget is láttunk a kiállításon, ezeket Szehnában készítették. A nyomtatott és festett gyapotszövetek közül egy sorozat Egyiptomból származó szövet keltett leginkább feltűnést. Gyártásuk a X. századba nyúlik vissza, díszítésüi kúpot, virágmotívumokat és Koránverseket használtak.

Az első szempillantás a perzsa festészet kiállított alkotásaira azt hitetné el a szemlélővel, hogy Perzsiában a festészet csak alárendelt szerepet játszott, mert egész a XVIII. századig nem találkozunk nagy vászontestményekkel, hanem csupán könyvillusztráció célját szolgáló miniatűrökkel. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a perzsa, festőinvenció és különösen a színek keverése dolgában, mögötte állott volna a Nyugat középkori miniatűrfestőjének. A kettő között a leglényegesebb különbség az, hogy míg Nyugaton a miniatűrfestészet vallási célokat szolgált, addig Perzsiában kizárólag világi célokat, a fejedelmek magánszórakozását szolgálta. Az izlám első korából számos miniatűrűt láttunk a kiállításon, ám ezek még stílusukban nem perzsák s — főleg arab tudományos munkák illusztrációiról lévén szó — jobban érdekelhetik a szakértő orientalistát, mint a nagyközönséget. E művészet Perzsiában a XIII. században, a mongol uralom alatt fejlődött ki kínai hatásra. Az ez időből való és kiállított világtörténeti munka, valamint Firdúszí „Sáhnámé“-jának illusztrációin már erőteljes színezést és stílusos rajzokat láthatunk. A festészet igazi fénykora a XV. század, ekkor élt a nagy Bihzád: erős képzelőtehetségével szinte meg tudta eleveníteni alakjait. Az utána következő korban Mírek, valamint Táhmásp sah tebrizi mesterei viszont a színezésben voltak felülmúlhatatlanok. Témáikat romantikus érzés hatja át, ezért munkáik inkább élvezetesek, mintsem történetileg tanulságosak.

A festővel szorosan egybefüggött az illuminátor és a kalligrafus munkája. A lapok széleinek aranyozása, valamint a címlapok színezése különösen a Szefevida-korban fejlődött ki tökéletesre. Az írásfaj megválasztása a kalligrafus feladata volt. A könyvkötészetben is remekeltek: könyvfedőtábláik rendkívül kidolgozottak és dúsán aranyozottak.

PERZSIÁT földrajzi fekvése mintegy predesztinálja arra, hogy átvonuló területe legyen Kelet és Nyugat kölcsönös kulturális hatásainak. Egyik keleti nép sem gyakorolt akkora hatást Nyugat műve-

lődésére, mint a perzsa. De igen erősen befolyásolta ázsiai szomszédainak művészetét is, hogy csak az indiai moghul-miniatürfestészetet említsük fel példának, amely kétségtelenül perzsa hatás fejleménye. A perzsa művészet életerejéről tanúskodik, hogy bár állandóan keleti és nyugati hatások befolyásolták, művészeik évszázadokon keresztül megőrizték sajátos ügyességüket és alkotásbeli készségüket.

Kevés nemzet dicsekedhetik hatévezredes múlttal. Ily hosszú, az emberiség egész történetét magába foglaló művészeti fejlődés szemlélete bizonyára jótékony, termékenyítő hatású lesz a keleti művészet-történet tanulmányára. De egyetemes értéke mellett nem lekicsinylendő a perzsa művészet nemzetközi kiállításának jelentősége magyar szempontból sem. Ma még aránylag keveset tudunk a korai perzsa művészetnek az orosz szeppe nomád törzseire és közvetítésükkel Kelet- és Északeurópa kezdetleges művelődésére gyakorolt hatásáról. Különösen a szkíták művészete hatott a környező népekre — a volgai bolgárok sziklafaragásain és palotáin pedig nagyon is meglátszik a Szasszani-dák művészetének hatása. Ha e hatásokat még jobban ki tudjuk mutatni az eddig hiányzó láncszemek kiegészítésével, akkor remélhetjük, hogy a londoni kiállításon bemutatott gazdag művészeti anyag beható tanulmányozásával honfoglaló őseink művelődéséről való ismereteinket is gazdagíthatjuk néhány értékes adattal.

SOMOGYI JÓZSEF